

„Nagy tudós, mély gondolkodó, az emberi gondolat és műveltség sokoldalú áhítatos tisztelője, a haladás és humanizmus nagy hirdetője volt.”¹

ZSIDAI ÁGNES

Paradoxonok Pikler értékmentes jogszociológiájában

Ki is volt valójában a magyar tudománytörténetben Pikler Gyula?² Ha egy pillantást vetünk legfontosabb műveinek listájára, rögtön feltűnik, hogy a tudományos életbe már nagyon fiatalon közgazdasági tartalmú tanulmányokkal robbant be, majd megírta legjelentősebb szociológiai és állam-és jogbölcseleti munkáit, s ezt követően kizárólag lélektani és pszichofiziológiai tanulmányokat jelentetett meg. Bár Nyugaton elsősorban pszichológiai munkái révén vált ismertté, eszmetörténetünk alapvetően a szociológiai jogelmélet képviselőjeként, a saját korában újdonságnak számító (célszerű) belátásos elmélet kidolgozójaként tartja számon.

¹ Székely Artúr: *Pikler Gyula*. In: Nyugat, 1938/1-6.sz. 131.o.

² Pikler Gyula 1864-ban született Temesváron, 1937-ben Budapesten halt meg. Jogi tanulmányait Budapesten végezte. 1884 és 1891 között a Képviselőház segédkönyvtárosa, majd a budapesti egyetemen a jogbölcselet magántanára. Provokatív egyetemi előadásai miatt 1901-ben támadások érik, a „keresztes ifjak” egyetemi tüntetést szerveznek ellene. 1902-től a jog-és állambölcselet, a nemzetközi köz-és magánjog nyilvános rendkívüli tanára, a jogbölcseleti és összehasonlító jogtudományi szeminárium igazgatója. 1903-ban nevezik ki rendes egyetemi tanárrá. A jogi kar ugyan soros dékánná választja, Apponyi Albert kultuszminiszter azonban megtagadja a kinevezését. A *Husadik Század* (1900) című folyóirat egyik vezéregyénisége, 1901-ben a *Társadalomtudományi Társaság* alelnöke, 1906-tól elnöke. Szellemi hatása tetten érhető a *Társadalomtudományok Szabadiskolája* (1906), továbbá a *Társadalomtudományi Könyvtár* megalapításánál, személyes indíttatására szerveződik meg a *Galilei Kör* (1908). 1907-ben Pécsen, a kormányellenőrzéstől mentes oktatás kérdésében tartott kongresszuson a szabadoktatás mellett kiálló előadásaiért éles támadások érik, ugyanakkor mellette kiálló védőiratok is megjelennek. Az Institut International de Sociologie, továbbá, a VI. Nemzetközi Lélektani Kongresszus előkészítő bizottságának tagja. 1910-től visszavonul a közéleti szerepléstől. 1912-ben kétéves tanulmányi szabadságot vesz ki. Az 1918-as ún. őszirózsás forradalmat még támogatja, de a Tanácsköztársasággal már nem ért egyet, ezért 1919 áprilisában Bécsbe távozik. 1920-ban fegyelmet indítanak ellene „egy évet meghaladó törvénytelen szabadság” és a „lakcímbeljelentés” elmulasztása miatt. 1925-ban elfogadják nyugdíjazási kérelmét, majd felesége birtokára, Ecsédre vonul vissza. Legjelentősebb tanítványai között tarthatjuk számon Jászi Oszkárt, Somló Bódogot, Vámbéry Rusztemet, továbbá Ignótus Pált.

Legfontosabb közgazdaságtani, társadalomelméleti-jogbölcseleti és lélektani (pszicho-fiziológiai) publikációi: *Ricardo. Jelentősége a közgazdaság történetében, érték-és megoszlástana* (1885); *Angol és német közgazdaságtan* (1890); *Az állam ellen* („Herbert Spencer: The Man versus the State”c. művének kritikája) (1886); *Bevezető a jogbölcseletbe* (1892); *A büntetőjog bölcselete* (1892); *A jog keletkezéséről és fejlődéséről* (1897); *A ius szó eredete és fogalmi és nyelvi rokonai* (1898); *Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése* (1905); *Az objektív létben való hit lélektana* (1898); *Das Grundgesetz alles neuro-psychischen Lebens* (1900); *Physik des Seelenlebens* (1901); *A lélektan alapelvei* (1909); *A lelki élet alaptörvényei* (1901); *Sinnesphysiologische Untersuchungen* (1917); „*Schriften zur Anpassungstheorie des Empfindungsvorganges*” gyűjtőcímmel füzetsorozat, (1919-1933); *Die Trennung Lichts und Schattens von Eigenhelligkeit der Flächen als Werk der Netzhautkrümmung und des Blicks* (1936).

Jelen tanulmányunk azonban mégsem a pikleri életmű magvát jelentő belátásos elméletet tárgyalja, hanem a tudományos érdeklődés, vagyis az ismerettárgy kiválasztása értékmentességének, illetve értékköttetésének problémáját. Mint köztudott, az értékmentes szociológia atyja Max Weber. Ugyanakkor az már kevésbé ismert, hogy a szociológia német nagymesterének a társadalomtudományos megismerés objektivitásáról, illetve értékmentes szociológiájáról szóló tanulmányainak megjelenése előtt tizenkét évvel – mégpedig nem az újkantiánus paradigma alapján – Pikler Gyula, a fiatal magyar tudós a jog területén hasonló következtetésekhez jut el -, jóllehet, elmélete inkonzisztens, befejezetlen, és sajnos visszhangtalan maradt.

Az értékmentesség elve a filozófia és a történetírás régi előírása. „...Akik a megvesztegethetetlen hűség elvét vallják, azoknak bárkit részrehajlás és gyűlölködés nélkül kell ábrázolniuk” – írja Tacitus *Korunk története* című, a történészek és más tudósok által sokat idézett művében. A modern tudományos szociológiának olyan normái, mint a tudomány objektivitása, univerzalitása, internacionalizmusa, a pártatlanság, a racionalitás, ezzel összefüggésben értékmentességének gondolata, voltaképpen a régi intelem újrafogalmazásaiként is felfoghatók.³

Azonban nem hogy Tacitus nem követette saját mércéjét, de a bölcsélet történetben az évszázadokon keresztül akár az intézményesült, akár az azok ellen fellépő elméletek éppen hogy annak ellenkezőjét kívánták megvalósítani. Gondoljunk csak a természetjogi tanok különböző érvényességi formákban – az Istenben, az ember testi-lelki mivoltában, az észben – történő megnyilvánulására, évszázadokon átívelő dominanciájára, vagy akár a természetjogot kritizáló, figyelmét a konkrét történeti tények felé fordító, az értékeket relativizáló, a jogot a népszellemben megtestesülni látó, ennél fogva – bizonyos értelemben a jogtudomány jelentőségét lefokozó – történeti jogi iskolára.

A korszak eszmetörténeti környezetből akár az is adódhatna, hogy Pikler megismerkedik az *újkantiánus* transzcendentálfilozófia módszertani előfeltevéseivel: a Sein és a Sollen logikai kettéválasztása, a tény-és értékítéletek megkülönböztetése, a módszertisztaság követelményeivel, a módszer ismerettárgy-teremtő tulajdonságával. A hegeli rendszer felbomlásával a német akadémikusok már az 1860-as években kiadták a jelszót: „Vissza Kanthoz”⁴, mivel úgy vélték, hogy Kant ismeretelmélete és gyakorlati filozófiája megfelelő alapot nyújthat a természettudományos, naturalista-pszichologizáló pozitívizmus, az értékek relativitását, állandó változását hirdető történeti iskola, s a különböző spekulatív, spiritualisztikus filozófiák meghaladásához. Esetünkben azonban szó sincs erről. Mint az ismeretes, az újkantianizmusnak német földön is meg kellett vívni a harcát, Magyarországon pedig „tisztá formában” igazából csak Somló Bódog 1917-ben kiadott *Jogi Alapjainak* jelenik meg. Másfelől a korszak másik, jelentős szellemi irányzata, a fejlődést a pusztá haszonra redukáló utilitarizmus pedig éppen hogy megvetette Kant „steril” ismeretelméletét, illetve észjogának erkölcsi szigorát.

Ily módon az a kérdés merül fel, hogy *nem* újkantiánus alapokon – mint Weber –, hanem a természettudományos paradigmán belül, hogyan juthatunk el az értékmentes jogszociológia tételeinek kidolgozásához?

Pikler Gyula értékmentes jogszociológiáját a *kritikai módszer* segítségével egy korai, az 1892-ben megjelent *Bevezetés a jogbölcséletbe* című munkájában fejti ki, melynek ehelyütt *alapvetően immanens* elemzését próbáljuk adni – támaszkodva a szövegtartalomhoz képest transzcendens kortörténeti, történetiszociológiai háttérre, de egyben mellőzve egyéb, pl. a pályamódosulást illető személyiségfejlődési vonatkozásokat. A mű, különböző fejezetekben

³Némedi Dénes: *Az értékmentesség elve a szociológiában*. In: Valóság. 1984/1. 30.o.

⁴Liebmann, Otto: *Kant und die Epigonen*. (Reprint der Erstausgabe, Stuttgart 1865) Harald Fischer Verlag, Erlangen, 1991.

és szövegrészekben kifejtve, és egyben „elrejtve”, tematikusan két részből áll: a jog társadalomelméletének, mint természettudománynak rendszertani – ennek keretében a társadalom egy részeként felfogott jog bölcséleti (ontológiai) – megalapozásából, és az értékmentes jogszociológia lehetőségének felvázolásából.

A szociológiai jogelmélet igazolása és elhatárolása: tudomány-rendszertani és módszertani alapok

A következőkben feszítsük ki képzeletben azt az elméleti hálót, amelyben Pikler paradox módon, egyszerre kritikailag – esetenként éppen a tagadott elméletek csapdájába esve –, illetve egyetértőleg: a tanokat továbbfejlesztve mozog. Pikler tudományfelfogása, s ezen belül értékmentes jogszociológiája kifejtésének kritikai erőterét álláspontom szerint 1.) a pozitivisták jogászata (jurisprudencia) és 2.) a tág értelemben vett természetjog-tan bírálata, 3.) a naturalista közgazdaságtan és 4.) a comte-i pozitívizmus továbbfejlesztése alkotják.

1. A naturalista közgazdaságtan tudomány-rendszertani tételei

Mint azt már jeleztem, bár Pikler tudományos pályafutását közgazdasági elemzésekkel kezdi, értékmentes jogszociológiájának alapjai már David Ricardo érték-és megoszlástanáról szóló tanulmányában fellelhetők.

Pikler a leíró, deskriptív, az ún. történeti tudományok által vizsgált *egyedi* jelenségekből, tényekből indul ki, mely egyben már jelzi is pozitivisták elkötelezettségét. Az egyes, térben és időben elrendeződő tényeket a gondolkodás általánosítja és *típusokat* alkot: „haladás szüli a *tudományt*: azon tételeket ugyanis, melyek a jelenségek közötti állandóan egyenlő viszonyokat kifejezik, nevezzük tudományos *törvényeknek*...”⁵ Pikler John Elliot Cairnes és John Stuart Mill nyomán a tudománytól megkülönbözteti a tételek harmadik rendjét: amelyek „azt tanítják, mily célok érhetők el az ember által, sőt annak tanításáig is le mernek menni, mily célok tűzendők ki, és előadják, hogy bizonyos célokat bizonyos körülmények közt mily cselekményekkel valósíthatni meg E tételek rendszerei adják a *gyakorlati tanokat* (gyakorlati bölcsészet, artes).”⁶

Jóllehet, azon tételek, amelyek egy cél ismeretében meghatározzák a cél eléréséhez szükséges eszközöket, átalakíthatók tudományos tételekké, de azok, amelyek valamilyen kitűzendő célokat határoznak meg, semmiképpen sem nevezhetők tudományos jellegűeknek. „Nyilvánvaló, ebből, hogy ugyanazon tételek nem szolgálhatnak – mint sokan, kik megkülönböztetésünket elhanyagolják, tévesen vélni látszanak – a leírás, a tudomány és a gyakorlati feladatainak; ugyanegy tétel nem fejezheti ki azt, hogy mi van, milyen törvények uralkodnak a létező fölött és minek kell lenni.”⁷

Ehelyütt már felmerül az újkantianizmus előrevetítése, de még *nem* a lét és a kellés, a Sein és Sollen, hanem a „törvény” és a „*norma*, a valóság-és normatudományok (esetünkben a közgazdaságtan és a nemzeti, állami és magángazdasági célokat megfogalmazó gazdaságpolitika) szétválasztása értelmében.

⁵ Pikler: *Ricardo. Jelentősége a közgazdaság történetében, érték-és megoszlástana*. Klny. a Nemzetgazdasági Szemle 1885. évfolyamából, Grill, Budapest, 1886. 344.o.

⁶ i.m. 345.o.

⁷ i.m.

Pikler a közgazdaságtudomány módszereit elemezve Ricardo Adam Smith feletti kritikája alapján rámutat arra a tautológiára, hogy a modern közgazdaságtannak tulajdonított általános törvény, miszerint az embert csak az önzés, a saját érdeke mozgatja, „csak ott, akkor és oly mértékben valósul meg, a hol, a mikor és a mennyiben ama föltételezés a valóságnak megfelel. Minél kevésbé ismerik az emberek érdekeiket, minél kevésbé vezettetik magukat általuk, még ha ismerik is, annál inkább fejeznek ki a közgazdasági törvények csupán *tendenciát*, melyet megvalósulásukban ellenható tényezők korlátoznak.”⁸ (Pikler már itt sejteti: az emberi cselekvéseket, a változó társadalmat uraló törvények nem ugyanabban az értelem természetjog törvények, mint a természet felett uralkodók.)

Pikler immanens elemzésében rámutat, hogy Smith másik hibás feltevése a *korabeli* (elsősorban angol) *társadalmi berendezkedés* jellemzőinek (az egyéni szabadság, a magántulajdon, a tőke és a földtulajdon mellett a munkára utalt osztály) kizárólagos alapulvétele – márpedig sokféle társadalmi berendezkedés létezik. Smith nem veszi továbbá figyelembe a verseny nemzetközi életben való megjelenését (vagyis a nacionalizmus problémáját), a javak korlátoltságát, a népesség szaporodását. Léteznek továbbá olyan, Smith által ugyancsak elhanyagolt másodlagos lelki tényezők, mint a befolyás, a szeretet, a közöny, szenvedély, hanyagság stb.

Pikler – csak úgy, mint később Max Weber – vitába száll a korszak Németországban uralkodó, a természetjogászok okoskodásait teljes mértékben elutasító és a ricardoi metodikát felváltani kívánó történeti iskola (Karl Knies, Wilhelm Roscher) be nem vallott/ vagy éppen bevallott *relativizmusával*⁹. Ismeretes, hogy a relativizmus szerint nincsenek abszolút közgazdasági (és jogi) eszmények, törvények, mert azok népenként, népeken belül koronként változnak. Pikler az angol gazdaságtan jeles képviselőjéhez, Millhez hasonlóan maga is hangsúlyozza a társadalmak sokféleségét és változását. A probléma, vagyis a németek korlátoltsága azonban abban rejlik, hogy nem látják a különbséget a közgazdaságtan, mint tudomány és a nemzetgazdasági politika között.

Roscher óriási lépést tesz a Sein és Sollen *újkantiánus* szétválasztása irányába, miszerint „minden tudományban, mely a népélettel foglalkozik, két főkérdés tehető és különböztethető meg egymástól: *Mi van?* (mi volt? hogy lett ilyen?) és *Mi legyen?*”¹⁰. Míg az előbbi kutatásának a történeti, az utóbbinak az idealisztikus módszer felel meg. Pikler szerint azonban az igazi kérdés, hogy „miért van úgy, ahogy van”? Erre pedig csak a tudomány adhat választ, a pusztá leíró történeti elemzés nem. Mint azt a továbbiakban látni fogjuk, Pikler ezeket a gondolatokat – tagadva mind az abszolutisztikus természetjogot, mind a relativisztikus történeti iskolát – a jogtudományra is rávetíti.

Azt a problémát azonban, miszerint a természeti törvények nem érvényesülnek maradéktalanul, vagy másképp érvényesülnek a természetben (fizikában, bonctanban)¹¹ és az örökösen változó társadalmi életben, Pikler sem megoldani, sem megkerülni nem tudja. Ha ugyanis következetesen végiggondoljuk, – mint ahogyan arra Nagy Endre is rámutat –, el kellene jutnia a *weberi* ideáltípushoz, amelyben a történeti típus az ideáltípustól való eltérésként értelmezhető igazán.¹² Pikler azonban nem jut el eddig, így viszont a természetjogtanok abszolutizmusát tagadva és a naturalisztikus-pozitivistá paradigmán belül maradv,

⁸ i.m. 357.o.

⁹ A tant a magyar gazdaságtani és agrárius körökben Kautz Gyula népszerűsítette.

¹⁰ Pikler: *Ricardo*. 368.o.

¹¹ Pikler szerint ahogyan „daczára annak, hogy más szabályok szerint kell egy vasúti vonatot a hegynek, és mások szerint a völgynek vezetni”, még abszolútak a mozgás physikai törvényei” (i.m. 366.o.), a közgazdaság törvényei éppoly abszolútak, még ha az államnak a nemzetgazdasági kérdésekben, gazdasági javaslataiban a legkülönbözőbb (nem gazdasági) területeket is figyelembe kell vennie.

¹² Nagy J. Endre: *Lehet-e tudományos világnézet?* In: *Eszme és valóság. Magyar szociológiatörténeti tanulmányok.* Pesti Szalon Könyvkiadó-Savaria University Press, Budapest-Szombathely, 1993. 36.o.

óhatatlanul belefut egy paradoxonba. „Néha relativizmus alatt azt a tényt értik a történeti iskola hívei, hogy a tudomány előrehaladásával a régebben feltalált törvények rendesen megczáfoltatnak. Ez igaz; de bármennyire is csalódnék az író, ki tanai örök, megdönthetetlen érvényében bizik, mégis kétségtelen, hogy a tudományos törvényeket másként, mint absolute, másként, mint az igazságuk iránti teljes bizalom színében formulázni nem lehet.”¹³

2. A történeti iskola bírálata

Piklert – állítása szerint – a „gyakorlati irány”: vagyis a jogászat túlzásai készítették a *Bevezető a jogbölcséletbe* című munkájának megírására. A szerző *jogászon* a tételes jogot, vagyis a juriszprudenciát érti, melynek célja közvetlenül gyakorlati: azaz a jogalkalmazásra akar felkészíteni. A jogászatot csak a törvényeknek vakon engedelmeskedő bíró érdekli. Ez az irányzat azért „veszedelmes és kárhozatos”¹⁴, mert az elméleti szakok: az egyetemes jogtörténet, a jogbölcsélet, a politikatudomány degradálást jelenti. Ennek oka pedig ama tudatlanságban rejlik, hogy jogbölcséleten kizárólag a meghaladott észjogot érti, és nem veszi figyelembe a nyugat-európai országok tudományában már lezajlott változást és differenciálódást. Meg kell mondjuk: Piklertől sem áll távol a jogászat lekicsinylése, midőn fölényesen azt mondja: az okokkal és következményekkel való foglalkozás „gyakran inkább megzavarná őket tulajdonképpen hivatásukban és jogbizonytalanságot idézne elő”¹⁵, vagy amikor azt írja, hogy az oknyomozó jogbölcsélet többet meríthet, hasznosabb ismereteket nyerhet az egyszerű utazó vagy a közgazdaságtan, a pszichológia, etnográfia tudományainak leírásaiból.

Érdemibb kritikáját jelenti a gyakorlati jogászatnak, amikor Pikler rámutat: *organikus* „jogászti tévedést” jelent, ha a jogász „elmeéltre” hivatkozva minél kevesebb általános szabály felállítására törekszik, és „miután azon tételes jognak tartalmát, a mellyel foglalkozik, kimerítően megtanulta, egyre csak azzal foglalkozik, hogy e jogot minél tökéletesebb formába öntse; miután egy bizonyos formát nyert, a mely helyes annyiban, hogy egyezik a tételes joggal, azt többé nem hasonlítja össze evvel, hanem *jogászilag* még tökéletesebb formára törekszik; azon túl formát csak formával, rendszert csak rendszerrel hajlandó összehasonlítani; végre annak a rendszernek, a melyet hosszú fáradozás után legtökéletesebbnek talál, hajlandó valami önálló, örök érvényt tulajdonítani, mely egészen független attól, vajjon megegyezik-e a tételes joggal (és még kevésbé attól, vajjon e tételes jog megfelel-e az élet követelményeinek).”¹⁶

Nem egészen egyértelmű, hogy ezzel a kritikával, továbbá annak elismerésével, miszerint „a bíró is jogalkotó közeg”¹⁷, midőn megalkotja az egyes jogesetet, hogy eldönthesse, mely szabály alá tartozik, voltaképpen mit vár Pikler a jogalkalmazótól? Egyrészt olybá tűnik, mintha az alkotó juriszprudenciát hiányolná, ugyanakkor leszögezi: a másik tévedését pont akkor követi el a jogászat (jogalkalmazás), ha illetéktelenül túlterjeszkedik a törvényhozás tartalmának megállapításában, ha a tételes jog valamely intézményét más, ellentétes tételes jog alapján helytelennek minősíti és ellentétesen bírálja, vagy módosítja, netán a törvényhozás vagy szokás által kifejlődött intézményt nem alkalmaz, ahelyett, hogy az illető intézményt a *constructio* (szerkesztés) módszerével beillesztené a rendszerébe.

Míg a természeti tudományok, a társadalomtudományi szociológia, így a jogbölcsélet is, fejlődésük során un. *statikus* tévedésbe eshetnek, ha a fennállót (pl. az alávétettséget)

¹³ Pikler: *Ricardo*. 365. o. 1.) lábjegyzet.

¹⁴ Pikler Gyula: *Bevezetés a jogbölcséletbe*. Atheneum, Budapest, 1892. VI.o.

¹⁵ i.m. 2.o.

¹⁶ i.m. 12.o.

¹⁷ i.m. 15.o.

„másképp fenn nem állhatónak” mintegy örök törvénynek állítják be. Pikler e tudományok számára megelőlegezi a tévedés kiküszöbölésének lehetőségét – amely a régi törvényhozásból megalkottott, elvont, az élethez, a tapasztalathoz, a tudományhoz képest idegen *jogászi szükségszerűség vagy lehetetlenségére* hivatkozik –, azonban a pozitivista jogásztól könnyörtelenül elvitatja a korrekció lehetőségét. Sőt: míg a „statikus tévedés funkcionális tévedés, a melyet a tévedés felismerése, a további tapasztalat, a tudomány természetes gyarapodása meg is szüntet; a jogászi tévedés organikus tévedés, a melyből a jogászt, ha adott esetben beleesik, tapasztalat nem gyógyítja ki, mert a gondolkozási hiba, mely magát a gondolkodást meghamisítja, *előítélet*, nem közönséges tévedés.”¹⁸

Pikler igyekezete nyilvánvaló: elemzése során a juriszprudenciát - tudományjellegét tagadva - egyértelműen *elhatárolja* a jogbölcslelettől és más olyan leíró tudományoktól, mint az összehasonlító jogtudomány, a jogtörténet, másrészt *illetéktelennek* mondja ki a törvényhozás tartalmának megállapításában – e feladatot fenntartva éppen formálódó pozitivista jogbölcsleletnek –, s az abban játszott szerepét pusztán a törvényszerkesztésre redukálja.

„A törvényhozás legfőbb elvei az *igazságosság* és *célszerűség*. Minden törvényhozással igazságot és emberi jólétet akarunk elérni.”¹⁹ Míg a jogászat csak azt mondja meg, hogy az eset az adott a fennálló szabály alá tartozik-e, azt, hogy egy eljárás igazságos-e, azt érzelmeink alapján ítélni tudjuk meg, arra pedig, hogy mi a célszerű, „a tények fölött uralkodó tudományos törvények tanítanak meg bennünket, mert azok mondják meg, hogy minden eljárásnak melyek az előfeltételei és következményei.”²⁰

Pikler előbbieken jelzett következetlensége (alkotó juriszprudencia vagy törvénypozitivismus) azonban már kimondottan ellentmondássá válik, midőn Pikler elismeri: minden embernek van *jogérzete*. A jogászat kritikája e ponton visz minket az értékmentes jogszociológia felé.

3. A természetjog-tanok kritikája

Pikler a természetjog-tanok fogalmát *tág értelemben* fogja fel, és tudománytalannak minősíti annak minden formáját: a régi természetjog mellett elsősorban az észjogot, de idesorolja Jeremy Bentham, John Stuart Mill utilitarizmusát és Herbert Spencer evolucionisztikus elméletét is. Igyekezete arra irányul, hogy következetesen bizonyítsa a természetjog lehetetlenségét mind elméleti, mind gyakorlati értelemben.

A természetjogászok abból indulnak ki, hogy minden embernek van *jogérzete*, a céljuk egy *egyedüli igaz jog* megtalálása. A jogérzet meglétét Pikler is elismeri, ugyanakkor kimutatja a természetjogászok ebből kiinduló, – de bármilyen irányban történő – következtetéseinek ellentmondásosságát. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy az emberek jogérzete rendkívül *eltérő* ugyanabban a kérdésben. Ekkor a természetjogász abba a hibába esik, hogy „minden kérdésben megkísérti *be is bizonyítani* az ő jogi meggyőződésének egyedüli helyességét, megkísérti *meggyőzni* azokat, a kik az ellenkező meggyőződésen vannak, megkísérti *gondolkodás által megállapítani* a kizárólagos igazságát. Ebben a bizonyításban áll a természetjog lényege, hiszen az egyéni meggyőződésekből csak akkor válik tudomány, ha azokat bebizonyítani, általánosan elfogadtatni sikerül.”²¹

¹⁸ i.m. 19.o.

¹⁹ i.m. 20.o.

²⁰ i.m.

²¹ i.m.. 26-27.o.

Amennyiben viszont feltételezzük, hogy léteznek általános közös emberi meggyőződések - mivel az együttélésnek mindenhol vannak bizonyos egyenlő vonásai -, úgy, a természetjog nem lesz más, mint pozitivista (!) *módszertan*, mindennapi leíró munka. Ezzel még Pikler ki is egyezne, csak hogy a természetjogászok – munkálkodásuk legyen bármilyen jogfejlesztő is –, saját meggyőződésük alapján, a különböző nézeteket vallók egyetértésére hivatkozva *tartalmilag* is bírálják a fennálló tételes jogot. Ez a természet igazi, valódi arca, s ez Pikler számára elfogadhatatlan. Módszeresen kimutatja, hogy minden *közös érzelmi észlelésben* való *egyezés és bizonyos sarkigazságok*²² ellenére a *végső célokban*, az *igények* elismerésében és a *közvetlen különös jogmeggyőződésekben* mindig is jelentős különbségek állnak fenn.

A *célok* tekintetében minden ember boldogságra vágyik, de ez vágy különböző törekvésekben jelenik meg (gazdagság, tudás, élvek, hatalom stb.), ráadásul különböző helyen és időben változó mértékben.²³ Lehet, hogy a jogérzet változásával ezek a különbségek csökkennek, megszűnnek, de a legmélyebb érzelmeink felől a gondolkodás nem dönthet. Ráadásul: a „*végső jogelvek tudományos bebizonyíthatóságában való hit még nem biztosítja a jó jog uralmát.*”²⁴

Másrészt a társadalmi küzdelmek bizonyítják, hogy egyetlen állam, osztály vagy csoport sem tudja bizonyítani azt az *igényét*, hogy neki több jár, mint másoknak. Az egyén is csak annyiban ismeri el mások érdekeit, igényeit, boldogság utáni vágyát, amennyiben azok nincsenek ellentétben sajátjaival, vagy részben azonosak az övéivel.²⁵ Az ember korlátozott altruizmusa, korlátozott jogérzete kifelé, de nem befelé irányuló: védekező, de nem önmegtartóztató.

Az, hogy mégis megvan bennünk a mások jogait elismerő jogérzetünk, három alapon nyugszik. „1. annak elismerése, hogy mások érdekei, melyek elismerést kívánnak, közösek a mienkkel és így azok védelmével a mieinket is védjük; 2. azon a tényen, hogy mások kikényszerítik érdekeik elismerését és mi belenyugszunk, mert nem vagyunk képesek ellenállni és 3. nagyon csekély mértékben igaz, önzetlen és önkényes részvételünkön.”²⁶

Senkinek a többre, a nagyobb boldogságra irányuló igénye, természetjogilag nem bizonyítható. Nem bizonyíték erre Spencer bizakodó tanítása sem az önzés visszaszorításáról olyan határok közé, amely a másik ember önzésével összefér, az pedig végképp nem lehet cél, hogy a jelen generációknak azon kellene fáradoznia, hogy a jövő nemzedékek nagyobb boldogulását elősegítse. Pikler azonban azzal, hogy a küzdelmek lecsendesülésének tendenciájában - bizonyíthatatlansága ellenére („csak érezni és kiküzdeni lehet”²⁷) - maga is hisz, e ponton ellentmondásba kerül önmagával. Mert ha ez a fejlődés iránya, akkor a tudományos törvényhozás, a jogbölcsélet feladata éppen ennek felismerése és e törvényszerűségnek megfelelő intézmények létrehozása. Ily módon a személyes és tudományos meggyőződés diszkrepanciája felveti a pikleri tanítás természetjogi jellegének gyanúját.

²² Hogy melyek ezek a sarkigazságok, azt nem tudjuk meg.

²³ Ismert pl. a békés és harcossá váló törzsek, a nemzeti érzelmű és egyéni jólétet megszorító Németország contra szabadabb, de kevésbé nemzetiesen fejlődő Anglia közötti különbség.

²⁴ Pikler: *Bevezetés a jogbölcséletbe*. XVI.o.

²⁵ „Hogy ez így van, legjobban bizonyítja, hogy még ezen érzést is megszorítja irigységünk, a melynél fogva csak akkor esik jól, másokat (a magunk kára nélkül is) boldognak tudnunk, ha magunk is boldogok vagyunk, sőt van bennünk egy vágy boldogabbnak lenni másoknál. Az élet javai korlátozott mennyiségben vannak a földön, innen ama nagyszabású szeretetnek az eltorzítása, eltörpülése. Szavainkban gyakran nyilvánul a teljes együttérzés, tetteinkben mindig a redukált altruizmus. Ama óhajlásunk, emez akaratunk. Azért magában lelkivilágunkban meghasonlás, ellentét és küzdelem van. Az egyik érzés követését erőnyelnek, önfeláldozásnak tartjuk és bámuljuk, de a másik megvalósítását jogosnak hisszük.” i.m. 36.o.

²⁶ i.m. 35-36.o.

²⁷ i.m. 39.o.

A különbségek, sokszor kibékíthetetlen ellentétek azonban nemcsak a célok és igények, de *közvetlen különös jogmeggyőződéseink* tekintetében (pl. vérfertőzés jogtalansága, ősi intézményekhez való ragaszkodás, előnyök, hátrányok kiterjesztése a rokonokra, büntetési nemek) is fennállnak. Ezek nem vezethetők le a határozatlan, formális általános jogelvekből, legfeljebb ki lehet mutatni helytelenségüket, vagyis azt, hogy ellenkeznek bizonyos általános jogelvekkel. Lehet bizonyítani célszerűtlenségüket is, mindez azonban még nem jelenti jogosulatlanságukat, igazságtalanságukat, értéktelenségüket. Így pl. a büntetőjogban „az egyik jogrendszerben főleg az a törekvés uralkodik, hogy a büntetett szenvedjen, a másikban, hogy megjavíttassék, a harmadikban, hogy a jövőre nézve a büntetésben meggátoltassák, a negyedikben, hogy elrettentessék, az ötödikben, hogy büntetése másokat elrettentsen”.²⁸ Sőt, a közvetlen jogmeggyőzések át is alakulhatnak (pl. büntetési rendszer megszelídül, a műveltség kiterjedésével mindinkább érvényesül az arányosság elve), – s bár ebben közrejátszhat a céltudatosan bevezetett szabályok rögzítése és rögzülése, de alapvetően nem értelmi meggyőződés által.

Pikler azonban csapdába kerül, mikor azt mondja: „én a célszerű büntetés kutatását vállalom el mint a tudomány feladatát.”²⁹ „A célok pedig, a melyeknek eszközeit ma is a kriminológia keresi 1. a büntett meggátlása 2. a büntetett javítása. Képzhető volna egy büntető tudomány, egy kriminológia más cél szolgálatában is; kutathatná például azt is, mily módon lehet a büntetettnek legnagyobb szenvedést okozni.”³⁰ Jóllehet, Pikler szerint a tudomány azt nem mondhatja meg, hogy mit kell büntetettnek tekinteni, ugyanakkor a későbbiekben kimutatja, hogy a tudomány állhat bizonyos jogmeggyőzések szolgálatában, de ehelyütt egyenesen maga határozza meg a tudomány feladataként a célszerű büntetés kritériumait, amely voltaképpen értékválasztást jelent. S mivel szerinte az államot nemcsak a célszerűség vezeti, hanem az igazságérzete is, csak reményét fejezheti ki, hogy az megtalálja a kettő közötti kompromisszumot.

Pikler azonban nem áll meg a természetjog (észjog) általános bírálatánál, hanem hosszan, aprólékosan próbálja bizonygatni Bentham utilitarizmusának és Spencer fejlődés-lélektani irányzatának rejtett, materiális *természetjogi jellegét* –, s nem is alaptalanul. Ezekben az elemzésekben Pikler már nemcsak az új tudomány ismeretelméleti módszertani alapjait próbálja lerakni, hanem az *igazolás és elhatárolódás* tételei keverednek a társadalmi fejlődést lehetővé tévő ontológiai jellegű eszme-futtatásokkal is.

Mesterünk indulatosan – de sajnos kínkeservvel - Benthamtól oldalakat idézve, de igazából nem elemezve, s helyenként csapdájába esve bizonygatja az utilitarizmus „logikai helytelenségét”. „Ha sikerül a természetjogot ezen zugában is megsemmisítenem, akkor remélem, hogy sikerül az olvasóból is a természetjogi felfogást végleg kiirtanom és őt ennyiben a tiszta jogbölcselet felfogására képesebbé tenni”³¹ – mondja.

Bentham doktrínája szerint a természet az emberiséget két nagy hatalom helyezte uralma alá: a cselekvések megítélése attól függ, hogy mennyi a belőle származó öröm, illetve a fájdalom. Egy magatartás akkor helyes és hasznos, ha elősegíti az egyén boldogságát. A *hasznosság* – nem engedve semmiféle más eszme befolyásának az érdek értelmében, nem pedig az érzelm értelmében (!) – az okozott *szenvedés* és *gyönyör* „matematikai” összehasonlításából derül ki. „A *hasznosság elvének* híve az erényt jónak csak a belőle származó gyönyöröknél fogva, a bünt rossznak csak az általa okozott szenvedések folytán tartja”.³² „Akarod tudni, hogy két ellentétes cselekvési mód közül melyiknek adj előnyt?

²⁸ i.m. 41.o.

²⁹ i.m.

³⁰ i.m.

³¹ i.m. 68.o.

³² i.m. 69.o.

Számítsd ki jó és rossz hatásait és adj előnyt annak, a melyik nagyobb mennyiségű jót ígér.”³³

A közösségi etika, vagyis a *törvényhozás tárgya a közboldogságra* törekvés, *okoskodásának elve* pedig az *általános haszon* kell, hogy legyen. A tudomány az a mesterség, amely megismeri a közönség javát, felismeri érdekeit és megtalálja a kielégítés megfelelő eszközeit. Ezt szembehelyezi az – általában a törvényhozók által követett – tetszés/nem tetszés, továbbá az önsanyargatás, az aszketizmus elvével. Esetenként a hasznosság ugyan egybeeshet a *tetszés* elvével, (amit az is bizonyít, hogy az erkölcsan, a jogtudomány helyesel vagy elítél bizonyos hasznos célokat), mégis, mivel a tetszés érzelmi alapú, önkényes, több rossz származik belőle, mint jó.

Pikler erre a korszakára jellemző homályos *antropológiája* szerint feltételezi, hogy az ember alapvetően ösztöneit követő, önző érdeklény, s maga is elismeri, hogy minden ember az örömet keresi, a fájdalmat pedig kerüli,³⁴ mégis szembehelyezkedik az utilitarizmussal. Kimutatja ugyanis, hogy

- 1) az emberek egymással szemben való igényeinek jogosultsága nem bizonyítható be;
- 2) minden ember boldogságát egyforma fontosnak tartása (vagyis az egyenlőség), ellentétben van a közhaszon elvével;
- 3) a törvényhozó saját maga és családja javának keresése éppen hogy akadályozza annak, hogy a törvényhozásban a közjót követi (sőt, annak előbbre valóságát még a köznép elismeri);
- 4) a jogos és hasznos esetenkénti egybeesése szemben állhat a közönséges jogérzettel;
- 5) az ember csak akkor hoz áldozatok másokért, ha az nélkülözésbe nem kerül, és nem irigy, vagy ha – különösen mint az uralkodó osztály tagja – fél, vagy azt (az elnyomottak) kikényszerítik tőle.³⁵

„A vágy a közjó, más emberek java iránt csak igen csekély mértékben van meg az emberekben, összehasonlítva oly vágyaik erejével, a melyek nem vonatkoznak más javának előmozdítására. A kettő között oly kevéssé van meg az arány, hogy az emberek ez utóbbi vágyaik kielégítése végett készek más élőlényeknek és közöttük embertársaiknak is fájdalmat okozni, azokat vágyaik szolgálatába hajtani. Az erősebbek uralmát a gyengébbek felett egyik vagy másik formában jóváhagyja az emberek túlnyomó részének jogérzete és a létező jogok nemcsak az önzetlenségnek és a közjónak, hanem az önzésnek és uralomnak védelmezői is.”³⁶

Hogy az ember mégis társadalomban él, annak az az oka, hogy a természet társas ösztönnel áldotta meg. Mikor Bentham azt követeli, hogy az ember a hasznosságot kövesse, nem veszi figyelembe, hogy 1) az emberi értelem jelen fejlettségében a számára leghasznosabbat képtelen megállapítani; 2) a hajlamok nagyjából megfelelnek szükségleteinknek. A gyermek is ösztöneit követve fejlődik, nem pedig az által, hogy mérlegel: mit kell éppen tennie. Bentham túlbecsüli az emberi természetet, sőt, „*ha az összes eszmélő lényeken végigtekintünk, azt találjuk, hogy azok fennmaradásukat, szaporodásukat, jólétüket, és tökéletesbüléseket éppen az által érik el, hogy Bentham elveivel ellenkező életmódot követnek.*”³⁷

³³ i.m. 73.o.

³⁴ Csírájában ugyan, de már előfordul a *belátásra* való utalás is.

³⁵ Pikler idézi a „naiv” utilitarista *Beccariát*, aki mindezt megsejti. „*Üssük fel a történelem könyvét és látni fogjuk, hogy a törvények – melyek szabad emberek közötti szerződések, vagy legalább azoknak kellene lenniök –, többnyire néhány kevés ember szenvedélyeinek eszköze vagy véletlen és muló szükségletek szüleményei voltak; nem az emberi természet nyugodt vizsgálója alkotta, ki azon törekvésektől vezéreltetve, hogy minél több ember minél nagyobb boldogságában részesüljön, valamely embertömeg tevékenységét egy célra irányozta volna.*” Pikler: *Bevezetés a jogbölcseletbe*. 82.o

³⁶ i.m. 81.o.

³⁷ i.m. 85.o.

Kétségtelen azonban, hogy „az ösztönök lassú munkálkodása a fejlettség oly magas fokára emelte az emberi fajt, a melyet az értelem semmiképpen előre nem látott. Sőt oly intézmények is, a melyeket az emberek bizonyos akarata ellenére, de javukra egészen más célú intézményekké változtak át.”³⁸ Igaz, hogy értelmünkkel a leghasznosabbat keressük, tehát a céltudatos alakítás a javítás és haladás tényezője, de ez csak oly módon lehet, hogy a közvetlen ösztönök tehermentesülnek az alsóbbrendű munkától.

Pikler szerint Bentham nem veszi komolyan a közjót, mert nem mondja meg, hogy összeütközés esetén kinek a haszna fontosabb. Mivel a hasznosság, mint olyan, nem lehet sem az erkölcs, sem a jog legmagasabb elve, ezért a közhaszon meghatározásához felvesz egy kiegészítő szempontot: *legtöbb ember legnagyobb boldogságának*, vagyis a boldogság egyenjogúságának elvét. Pikler azért tarja az utilitarizmust természetjognak, mert olyan elvet tart általánosnak, amely ugyan nem idegen tőlünk, azonban mégsem nem valljuk mindannyian.

Pikler szerint az utilitaristák másik gyöngéje, hogy meg akarják cáfolni a közvetlen jogmeggyőződéseket, a *jogérzet kielégítésének* örömét, dacára annak, hogy az általuk emlegetett gyönyörök és fájdalmak egyaránt lehetnek testiek és lelkiek is. Pedig az emberek a vérfertőző házasságtól való tartózkodás, a leszármazók öröklése, az „első foglaltó a tulajdonos” elve, vagy akár az élet feláldozása esetén nem a hasznot mérlegelik, hanem jogérzetük szerint cselekednek. (A királypártinak is hiába mutatjuk ki pl. hogy a köztársaság mindenki számára hasznosabb volna.)

Végül Pikler is elismeri az utilitarizmus termékeny reformvágyát, az új jogrendjének kialakításában való szerepét. Igyekezete egészen odáig megy, hogy azt írja: a 19. században „lett Bentham nagy ember, a ki ... a régi « előítéletekkel », szakítva, az uralkodó liberális felfogással egyezően a célszerűt (sic!) kereste.”³⁹ Azonban rámutat a természetjogias utilitarizmus ama hibájára, hogy saját korának csak néhány országban uralkodó állapotát – Karl Marx német nyelvű kritikáját idézve: az angol nyárspolgár (englischer Spiessbürger) képét – vetítette - terjesztette ki minden korra és helyre. Azóta a világ a szocialisztikus eszmék irányába mozdult el egy kis időre, hogy „ismét helyet adjon új fejleményeknek és új iskoláknak.”⁴⁰

Pikler Herbert Spencert is górcső alá veszi. Bírálataiban elismeri ugyan, hogy ő „minden idő legnagyobb gondolkodója”,⁴¹ - aki felfedezte a *fejlődés általános törvényét*, miáltal a tudományos megismerést kibővítette -, azonban két ponton téved. Utilitarizmusában⁴² kora emberiségének állapotából indul ki, azonban még nagyobb hiba, hogy azokat az intézményeket tekinti jogosnak, amelyek a jövő nemzedék jólétét előmozdítják, akkor is, ha ma szenvedést okoznak. (Ezért tartja tanait evolucionisztikus természetjognak.) A másik probléma, hogy Spencer szerint az ember felett uralkodó törvényekből levezethetők bizonyos általános igazságossági elvek, amelyeket a törvényhozásnak tiszteletben kell tartania. Az egyes jogintézmények vizsgálatánál egy ponton túl már nem azt kell vizsgálni, hogy megfelelnek-e a végső hasznosságnak, hanem a dedukció módszerével az vizsgálendő, hogy megfelelnek-e a jogmeggyőzéseknek. Spencer tehát kerülő úton visszahozza benthami induktív utilitarizmus által kidobott, hasznosságtól független jogérzetet. Természetesen léteznek olyan szabályok, amelyek nélkül a boldogság elérhetetlen, vagy pedig a legnagyobb jólét elérését, a tökéletesedést szolgálják. Ezek azonban „csak abban az esetben bírnak a jogszabályok erejével, ha a jog legvégső elve, a cél tényleg a

³⁸ i.m.

³⁹ i.m. 91.o.

⁴⁰ i.m. 92.o.

⁴¹ i.m. 94.o.

⁴² „azok a jogintézmények jogosak, a melyek a legtöbb ember legnagyobb boldogságát biztosítják.” i.m. 94.o.

legtöbb ember boldogsága.”⁴³ Már pedig ezt Pikler szerint az emberiség nagy része nem így gondolja, illetve azt bebizonyítani nem lehet. A jövő nemzedék a legnagyobb boldogságra való előjoga nem folyik a tudomány törvényeiből. A tudomány csak azt mondatja meg: „mi volt?”, „mi van?”, „mi lesz?”, de hogy mit kell célnak tekinteni, azt nem.

4. A pozitivistá paradigmá

Kétségtelen, hogy Pikler jogbölcseletének megalapozásakor a Comte-féle pozitívizmus alapján áll. A tudományban a XIX. század végéig uralkodott az a tétel, miszerint a természet okozatos törvényei kimerítik a világ összes lehetséges törvényszerűségét. Ennek alapján – a logikai és a matematika kivételével – csak azokat a megismerési formákat ismerték el tudományként, melynek maguk is természettudományos módszeren: vagyis megfigyelésen, kísérletezésen, adatok gyűjtésén alapultak. E naturalista kiindulópontból következően tehát a társadalomkutatók érdeklődése eleve csak az ily módon, tehát a társadalomnak *okozatosan* megragadható törvényszerűségei felé fordult, semmi egyebet nem ismerve el tudományos problémaként. A Comte által szociológiának elnevezett *naturalista kauzális-explikatív* társadalomelmélet bevallottan a *társadalom természettudományát* akarta megteremteni.⁴⁴

A pozitívizmus az *empiricizmus* és a *kauzalitás* mint tudományos módszerek hangsúlyozásával egyrészt megalapozta, igazolta a „társadalmi elméletre” (szociológiára) irányuló igényt, másrészt elhatárolta, megkülönböztette a szociológiát más, olyan kevésbé empirikus területektől, mint például a filozófia. Így jár el Pikler is, mikor azt mondja: mivel minden filozófia kiindulópontja „az érzések relativitása, vagy szubjektivitása, az érzékek tökéletlensége,” „...”, a filozófia ott kezdődik, a hol a tudomány végződik.”⁴⁵ A jogbölcseletnek nincs szüksége filozófiára, mert bármilyen filozófiát is fogadunk el, egyrészt úgyis jogérzetünk alapján cselekszünk, másrészt bármik is legyenek végső törekvéseink, a jogbölcselet feladata a valóságban uralkodó „azon természettörvények megismerése, a melyek e való jog és e való jogfejlődés fölött uralkodnak, és a melyeknek megismerése bennünket arra képesít, hogy folyton előre lássuk, hova fejlődik a jog, mi lesz a jövő.”⁴⁶ A jogbölcselet Pikler szerint saját korában még tökéletlen, – ezért nevezik bölcseletnek -, de ha majd elér egy bizonyos fejlettségi fokot (hogy ez melyik, azt nem mondja meg), akkor majd a jog tudományának fogják nevezni. Pikler észreveszi az alapvetően *jogérzet szubjektív jellege* és az *objektív tudományosság* közötti diszkrepanciát, amit nemcsak hogy rövid úton el is intéz, hanem már itt, a tudomány megalapozásánál megfejeli értékmentes elmélete – a későbbiekben kifejtendő - alapvető paradoxonjával. „Jogérzetünk talán föllázad az ellen, hogy legyen egy, a joggal foglalkozó *neutralis* tudomány (kiemelés tőlem - Zs.Á), a mely ne mondjon jogi ítéletet e végső törekvések fölött, hanem hidegen azt tanítsa, *mi lesz, miért lesz és hogyan lesz*. De ebbe bele kell nyugodnunk, minden tudomány hatalmasabbá teszi úgy a jó mint a rossz törekvéseket, szolgál jónak, rossznak egyaránt. Egyet már ma is tanít ez a jogbölcselet, hogy az emberiség küzdelmeken és sikertelenségeken keresztül a nagyobb, talán a teljes boldogság, a bajok és a szenvedések kiirtása felé halad. Az állapot, a mely ezt meg fogja hozni, nem lesz olyan, a mely a mai jogmeggyőződéseknek helyeslésével találkozunk; de – a mint már fogalmában van – meg fog felelni valamennyi ember akkori természetének, senki eszményével nem fog ellenkezni.”⁴⁷ Pikler maga is osztozik a *fejlődés* elvében, de

⁴³ i.m. 95.o.

⁴⁴ Saint Simon még "physico-politica"-nak, Comte pedig "phsique sociale"-nak nevezi a szociológiát. Nyomtatásban először Spencer használja "szociológia" megnevezést.

⁴⁵ Pikler: *Bevezetés a jogbölcseletbe*. 56.o.

⁴⁶ i.m.104.o.

⁴⁷ i.m.105.o.

semmiképpen nem abban az értelemben, hogy a jelennek áldozatot kellene hozni a jövő érdekében.

Pikler tehát (az állam) és a jog problémáival foglalkozó elméletet természettudományként fogja fel.⁴⁸ Célja és eszménye a jog összes jelensége *menyiségi törvényeinek* megállapítása. Ennek során axiómaszerűen állítja, hogy az anyag, az emberi cselekedetek, az eszmélet, az akarat, a társadalom mind-mind *ugyanazon természeti törvényszerűség* alá tartozik. „Az emberi cselekedetek törvényszerűségében való hit ugyanis csak egy része az anyag törvényszerűségében való általános hitnek.”⁴⁹ Az emberi cselekmények az anyag változásai, az idegfolyamatok az energiaváltozás egy formája. „Minden változás, a mely pillanatról pillanatra a földön történik, a moralis mozgástól kezdve egészen a legfinomabb molekulalis és atom-mozgásig, a mechanikai események, a fény, a hő, a villamosság, a delejesség, tudvalevőleg a nap melegének következményei... Az idegfolyamatok, a melyek az emberi testben végbemennek és a nyomukban beálló emberi cselekvények is egy formáját, módját képezik ezen energia-átváltásnak.”⁵⁰ Ennek a törvényszerűségnek az ismerete teszi lehetővé, hogy az ember cselekedeteit előre kiszámíthassuk.

Ezzel *párhuzamosan* jelennek meg eszméleti állapotok. „Azon idegfolyamatokkal, a melyek cselekményeinket megelőzik, folyton *együtt járnak* bizonyos eszméleti állapotok, a melyek teljes joggal épúgy tekinthetők cselekvényeink okaiul, mint az idegfolyamatok maguk.”⁵¹ Pikler maga is érzi az ebben rejlő ellentmondást, hiszen eszméletünk (akaratunk, jellemünk, kedélyállapotunk) – melyek a tapasztalat szerint cselekedeteinket meghatározzák -, nem tudnak semmit az idegfolyamatokról. Pikler ezt azzal zárja rövidre, hogy az idegfolyamatok és az eszméleti állapotok csak ugyanannak a folyamatnak jelentik két oldalát, mint ahogyan „egy húr rezgését ujjunk rezgésnek, fülünk hangnak érzi.”⁵² Másrészt – mechanikus szemléletét fel nem adva –, az élettan és a lélektan segítségével próbálja bizonygatni az idegállapotok és bizonyos eszméleti állapotok közötti törvényszerűséget. „Bizonyos anyagú és szerkezetű idegrendszernek megfelel bizonyos egyéniség (jellem, karakter); a jellem átörökítésének megfelel az idegrendszer fizikai szerkezetének vagy kémiai összetételének átöröklése; szokatlan gondolkozási módnak megfelel a szokatlan közlekedés az idegsejtek között.”⁵³ Pikler ugyanezzel a módszerrel jár el az akaratot illetően is, melyet az eszméleti állapotok következményeiként fog fel, tagadva ezzel az akaratszabadság gondolatát.

Az emberek testében és lelkében végbemenő változások törvényszerű hatást idéznek elő a *társadalom* szerkezetében és működésében. Elfogadja Spencer felfogását, miszerint „*a társadalom anyagrészek aggregátuma, (csoportosulása) és hogy a társadalom folyamatai anyagrészek együttes hatásából és egymásra hatásából állanak.* Szó szerint igaz, hogy a társadalom organizmus.”⁵⁴ Ahogyan a társadalom tagjai változnak, annak és egyéb külső tényezők változásának hatására változik maga a társadalom is.

E gondolatmenetet Pikler átviszi a *jogéletre* is. A jog a társadalom egyik jelensége, csakúgy, mint a közgazdaságtan, az istentisztelet, a nyelv, az irodalom, az erkölcs stb. „A jogi élet ugyanazon törvényszerűséggel megy végbe, mint az egyéni test élete, vagy mint a szervetlen testek változásai, vagy mint egy gép mozgásai. Az egyetlen különbség az, hogy a

⁴⁸ Magyar szellemi elődjeként Pulszkyt jelöli meg, aki már tetemes néprajzi, történeti, összehasonlító jogi ismeretekkel alátámasztva vallotta, hogy az állam-és jogfejlődésnek igenis léteznek egytetemes természeti törvényei.

⁴⁹ Pikler: *Bevezetés a jogbólcselethe.* 109.o.

⁵⁰ i.m. 119.o.

⁵¹ i.m. 112.o.

⁵² i.m. 112.o.

⁵³ i.m. 113.o.

⁵⁴ i.m. 139.o.

jogi élet törvényszerűségei nehezebben állapíthatók meg.”⁵⁵ *A jogbölcselet tehát nem más, mint a jogra alkalmazott társadalomelmélet, a szociológia egy része.*

Egy adott jog állapota szükségszerű következménye tagjainak testi és szellemi tulajdonságainak, – így adott körülmények között csak egyféle jog létezik –, s e jog változása az egyének természetében beálló, illetve a külső, természeti környezetben bekövetkezett változásoktól függ. Aki pedig a jog felett uralkodó természeti törvényeket ismeri, a „legbiztosabban” meg tudja mondani előre, hogy egy társadalomban mikor milyen jog fog uralkodni, és mik lesznek a hatásai.

Pikler felfogásában véleményem szerint egyfajta naív optimizmus mutatkozik meg, mind a társadalom fejlődésének iránya, mind pedig a jogbölcselet fejlődése tekintetében. Azzal, hogy a jogtudományt a törvényhozás tudományának tekinti, feltételezi, hogy az a természettudományos törvényszerűségek figyelembevételével képes lesz az „új jogot” megalkotni.

Kétségtelen, hogy elméletében megmutatkoznak saját korának, a magyar társadalmi fejlődés ellentmondásai, s nem véletlen, hogy nézetei heves reakciót váltottak ki. Úgy vélem azonban, nem járok messze az igazságtól, ha kimondom: Pikler a monista - naturalisztikus pozitivistá paradigmába esik. A társadalmi összefüggések megismerésének pusztán a kauzalitás törvényszerűségére való korlátozása: *reductio ad unum* – legyen az bár oly tetszetős –, paradox módon egyszerre túl általános, leegyszerűsített, és egyben úgymond „kazuisztikus”, parttalan. Ugyanis, ha a tudományos magyarázatban minden általa felvetett fizikai és pszichikai jelenséget, az összes külső körülményt okként tüntetünk fel, úgy nem találjuk meg a valódi társadalmi törvényszerűségeket, és akkor nem mondunk semmit, ami tudományos volna.

Az értékmentes jogszociológia kifejtése

Rögtön felmerül a kérdés: vajon *értékmentesség*, az értéksemlegesség elve nem jelent maga is *értékválasztást*? A válasz egyértelmű: igen. Karl Popper, a weberi értékmentesség követelményét továbbfejlesztő kritikai racionalizmus jeles képviselője így ír erről: „Mivel az értékmentesség maga is érték, a feltétlen értékmentesség követelménye paradox. ... A paradoxia magától eltűnik, amint az értékmentesség követelményét egy másikkal helyettesítjük, miszerint a tudományos kritika feladata kell legyen, hogy leleplezze az értékkeveredéseket, elválassza a tisztán tudományos, igazságra, relevanciára, egyszerűsége stb. vonatkozó értékkérdéseket a tudományon kívüliektől.”⁵⁶

Ez az ellentmondás feloldható azáltal, ha *kettéválasztjuk* a kutató tudományos tevékenységét és magánjellelű meggyőződését, közéleti szereplését. „Ismét hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy képesek legyünk *különbséget tenni* megismerés és megítélés között, s hogy *egyaránt* teljesítsük a tudományos és a gyakorlati kötelességünket: lássuk meg a tények igazságát, és álljunk ki a saját eszményeink mellett.”⁵⁷

Ily módon az értékmentesség elve, tanácsa – amely mint láttuk, maga is normatív természetű – kizárólag a tudományos megismerés *módszerére, belső logikai szerkezetére* vonatkozik. ”Mert igaz és igaz marad az, hogy a társadalomtudományok területén a

⁵⁵ i.m. 116.o.

⁵⁶ Popper, Karl R.: *A társadalomtudományok logikája*. In: Tény, érték, ideológia. A pozitívizmus-vita a nyugatnémet szociológiába (Összeállította: Papp Zsolt) Gondolat Kiadó, Budapest, 1976. 292.o.

⁵⁷ Weber, Max: *A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”*. In: Tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 15.o.

módszerében korrekt tudományos bizonyítás akkor ért cél, ha helyességét egy kínainak is el kell ismernie, pontosabban szólva mindenképp törekedni kell erre a célra...⁵⁸

Nem lehet eléggé hangsúlyozni annak tudományos jelentőségét, hogy Pikler Gyula kora tudományos életének fenegyereke – még ha kifejtetlenül és ellentmondásosan is –, nem újkantiánus módszertani alapokon, hanem a pozitivista paradigmán belül (!) maradva -, a tudományos megismerés, tudomány lehetőségeit és feladatát tekintve csaknem „szószerint” ugyanarra a következtetésekre jut, mint Weber, még csak nem is ismerve és használva az értékmentesség fogalmát.

„Én arra igyekeztem, hogy könyvem ne legyen sem liberális, sem szocialisztikus, sem patriótikus, sem kozmopolitikus, sem arisztokratikus sem demokratikus stb. – amint hogy véleményem szerint a jogbölcselet nem lehet sem az egyik, sem a másik, – és hogy belőle ki ne tűnjék, hogy én egyénileg mily törekvésekkel bírok; sőt a jogérzet erejét bizonyító példáimat többnyire úgy választottam, hogy erkölcsi és jogi hitvallásomat elrejtse.”⁵⁹ – írja Pikler. Ugyanaz, egy kicsit másképp: „Tagadom, hogy azon nagy harcokban, amelyeket különböző jogfelfogások egymással vívnak, tudományosan dönteni lehetne, hogy például tudományosan be lehetne bizonyítani, hogy a patriotikus és kozmopolitikus, az uralmi vagy a békeeszmény közül az egyik jogos, a másik jogtalan... Ily eszményeket át lehet érezni, lehet értük küzdeni, de egyedüli jogosultságukat az ellenkező eszményekkel szemben bizonyítani nem lehet... a tudomány képtelen bebizonyítani, hogy ez eszmény diadalra jutása az örök jognak megfelel, hogy ez eszményt kell kitűznünk.”⁶⁰

A mester ezzel két, egymással összefüggő követelményt fogalmaz meg. Egyrészt rögzíti saját, *személyes* tudományos hitvallását: vagyis azt, hogy a tudósnak nem engedheti meg magának, hogy munkáin átsüssön személyes meggyőződése, másrészt egyértelművé teszi, hogy a *tudomány* nem dönthet végső kérdésekben, kétségekben, nem helyezkedhet semmiféle igazságossági ideál szolgálatába.

Mindezzel – és a természetjog bírálatával – Pikler nem azt állítja, hogy a tudomány nem foglalkozhat a helyes jog keresésével. Azonban „az igazságosság végső kérdéseinek tudományos megoldása nemcsak lehetetlen, hanem szükségtelen is, mert a természet minden embernek jogérzetet adott, mely az ő számára eléggé megoldja e kérdéseket.”⁶¹ „A *jogérzet* mélyen benne van az emberi lélek belsejében és nem szorul logikai bizonyítékokra. A végső igazságok mind bizonyíthatatlanok; ilyen, csupán érzett igazságokból kell kiindulnunk minden téren.”⁶² Pikler az emberi észlelésben megmutatkozó feloldhatatlan különbségeket átviszi a társadalmi életre, történelmi harcokra is, – jóllehet, *nem értékmentesen*: „Minden faj, minden osztály, minden egyén jogérzete tényező az emberiség lassú fejlődésében.... E harcban előre halad az emberiség, és nincs filozófia, megy a felek egyikét vagy másikat meggyőznél és a harcot magakadályozni lenne képes.”⁶³

Ha a jogbölcselet bizonyos nem is dönthet: egyfelől bizonyos határokig megállapíthatja egyrészt az „*igaz jog corpusát*”, amelyek tekintetében nem merülnek fel kétségek⁶⁴ az emberiség körében, másfelől bizonyos kétségekben igenis dönthet.

⁵⁸ i.m.

⁵⁹ Pikler: *Bevezető a jogbölcseletbe*. XVII.o.

⁶⁰ i.m. XIV, XV.o.

⁶¹ i.m. 46.o.

⁶² i.m. 47.o. „Azt sem tudod bebizonyítani, hogy a mit látsz, hallasz, izlelsz, avval szemben, a kinek érzékei másfélék. Elégedjél meg a jog terén is avval, ha érzed – bár nem tudod is bebizonyítani – hogy veled van az igazság.” i.m. 47.o.

⁶³ i.m. 48.o.

⁶⁴ Ezzel máris Pikler elméletének természetjogi jellegénél vagyunk.

Így bizonyos mértékig megállapíthatja:

1. a közös jogmeggyőződések, melyek létét az bizonyítja, hogy bizonyos jogintézmények mindenhol közösek (indukció). Hogy léteznek ilyenek, annak az az oka, hogy bizonyos feltételek nélkül társadalom egyáltalán nem állhat fenn;

2. a közös jogmeggyőződésekben foglalt általános jogelveket, azokat, melyekben minden ember egyetért;

Pikler azonban e kettőre nézve szó szerint „példanélküli”: vagyis nem hoz fel példákat. A szövegben kutakodva inkább a másodikra hajaz az „amit magadnak nem kívánsz, ne tedd másnak”, a *volenti non fit iniura* (ha a sértett maga akarta, a cselekmény nem jogellenes) és „a jutalmat az érdemhez kell mérni” elvei;

3. az általánosan elismert, jogos célok elérésére szükséges eszközök jogosságát;

4. hogy a közös jogelvekből mely további helyes tételek következnek logikai szükségszerűséggel;

Pikler ehelyütt sem hoz fel példákat, csak azt mondja, hogy ezekkel ellenkezhetnek a közvetlen különös jogmeggyőződések (így pl. a vérfertőző házasságtól való tartózkodás, a jogok-és büntetések kiterjesztése a szülőkről a leszármazókra, az „első foglaló a tulajdonos”), „melyen tovább segíteni nem lehet”.⁶⁵

A jogbölcselet ugyanakkor bizonyos *kétségekben* is dönthet: pl. abban, hogy

5. az ellentétes jogmeggyőződések közül logikailag melyik a helyes, illetve helytelen;

6. a helyes vagy helytelen jogmeggyőződések a tények helyes vagy hamis ismeretén alapszik;

7. Kimutathatja továbbá, hogy az ellentétes jogmeggyőződések közül a kitűzött célok tekintetében melyik jog éri el egyáltalán, vagy jobban a hatását.

8. Pikler még azt is megengedi, hogy a tudomány egy végső jogmeggyőződés szolgálatába is álljon. Képviseleti, sőt tudományosan is kifejtetheti, hogy valamely társadalom, kor vagy osztály által vallott általános jogelveknek, céloknak milyen eszközök, intézmények felelnek meg, de ezt tisztázni kell maga számára, s tudnia, hogy nem ezeket vallja mindenki, ezek nem bizonyíthatók, nem tudja általánosan elismertetni őket.

9. A tudomány megállapíthatja, hogy az egyik jog uralma jobban előmozdítja bizonyos emberek boldogságát, mint a másik (kivéve, ha mind ugyanúgy boldogít). Ez a passzus azonban nem a jog helyességére, az igazságosságára vonatkozik, hanem a célszerűségre.⁶⁶ Pikler világosan látja, hogy „kérdéses, mely emberek boldogsága a jogos”⁶⁷, sőt azt is, hogy „az emberek értéket tulajdonítanak bizonyos dolgoknak, habár tudják, hogy boldogabbnak volnának, ha nem tulajdonítanak azoknak értéket.”⁶⁸ Itt azonban elakad a kifejtés: nem mondja meg ugyanis, hogy mi tesz boldogabbá, milyen viszony áll fenn az értéktulajdonítás és a boldogság között?

⁶⁵ i.m. 53.o.

⁶⁶ Ehelyütt nincs módunk részletesen elemezni, hogy bár Pikler megkülönbözteti a célszerűséget az igazságosságtól, de nem tisztázza viszonyukat. Egy helyen azt írja: „És mennél előbbre halad e társadalom minden téren, annál jobban kerekedik felül az igazságosság”(i.m. 42.o.), más helyen pedig azt, hogy „az emberi élet magva buján tenyészik mindenütt és lehet belőle válogatni. Ám az a tény, hogy az emberi életnek megtartására való törekvés, akármilyen gyarló is legyen ez az élet, a fejlődéssel mindenütt együtt jár, azt *sejteti* velünk, hogy az célszerű a társadalomra nézve.” (i.m. 42.o.)

⁶⁷ i.m. 54.o.

⁶⁸ i.m. Ezt azzal próbálja feloldani, hogy minden tudományban előfordul, hogy emberek között végső nézeteltérések vannak, ennek természettudományos igazolása azonban Piklernek meglehetősen laposra sikerül. A színvakág esetében pl. - mondja - a különböző látás igazságáról döntenem nem lehet, de célszerűen a színvakok is belátják, hogy a többség látásához kell igazodni.

Bár alapvetően immanens elemzést és kritikát ígértünk, mégis engedtessek meg pár, Pikler alkotás-lélektani helyzetével, politikai világnézetével, a kor szellemével összefüggő tudásszociológia megjegyzés⁶⁹, amelyek talán magyarázatul szolgálhatnak a természettudományos paradigmán belül kifejtett értékmentes jogszociológia alapvető paradoxonjára, önellentmondására, s így lehetetlenségére.

Mint azt bevezetőnkben mondtuk, Pikler értékmentesség-elmélete – legyen bár az mégoly ellentmondásokkal terhelt, de saját korában mégis abszolút nóvum – Magyarországon visszhangtalan maradt.⁷⁰ Nem véletlen, hogy ezért és a tudományos, valamint a közéleti szereplésből való esetenkénti majd végleges „kivonulásai” miatt, a későbbi kutatók közül többen „magányos” tudósként⁷¹ tartják számon. Piklert kételyek feszítik, sokszor feltételes módban fogalmaz, hisz tudja, hogy elméletét megismerve „a legtöbb ember megretten netalán veszedelmes következményeitől és a legtöbb ember fellázad azon gondolat ellen, hogy e (vagyis a természetjogi – kiegészítés tölem Zs.Á) jogérzet igazsága ne legyen bebizonyítható.”⁷² „Nem áztatom magam azzal a reménnyel, hogy könyvem el fogja érni azt az eredményt, melyet óhajtok...”⁷³ Sőt, még elébe is menne a reflektálatlanság okán nem létező kritikáknak, midőn saját, az új vagyonjogról, „a jólét általánosítás” felé vivő fejlődésbe vetett „boldog hitéről”, a világnak a „nagyobb egyenlőség és testvériség” irányába való haladásáról szóló egyéni jogmeggyőződését feltárva bizonygatja, hogy képes elválasztani a személyes meggyőződését és tudósi magatartását.

Bár Pikler a *napi politikától távol* akarta tartani magát – tárgyilagos, pozitivista okfejtésekbe, levezetésekbe burkolt, nagy vonzerővel bíró provokatív egyetemi előadásai, a Társadalomtudományi Társaságban való közéleti szereplése, a jogfejlődés elméletében megnyilvánuló, a liberalizmusnak szociális irányban továbbfejlődő, sőt – mondhatni kozmopolita –, saját korában radikálisnak számító nézetei azonban nem igazolják vissza Pikler személyes hitvallásának: vagyis a tudós értékmentességének törekvését.

De nagyobb a baj. Magánya ugyanis abból fakad, hogy Schopenhauert és talán Nietzschét is ismerve, tudja: az „*Isten halott*” – megszűnt az ember számára az a vonatkoztatási pont, amelyhez képest saját cselekedetének helyességét vagy helytelenségét mérheti. Míg az újkantianusok a régi és az új életformák harcából származó értékválságot egy új filozófiában, „a korok változó érdekei felett egy magasabb szellemi valóságban” megalapozott „maradandó értékre való ráeszmélés”⁷⁴-ben látják feloldhatónak, addig Pikler a XIX. századi természettudományi alapokon mindent megoldani kívánó neutrális pozitívizmus fogja marad. „Felfedezésével tudathasadásos helyzetbe hozta magát” – írja Nagy Endre. „Mert egyfelől kétely nélkül osztotta a 19. század tudományba vetett euforisztikus vakhitét, másfelől viszont ki kellett és ki tudta mondani, hogy az ember reménytelenül egyedül áll a világban, hogy végső, az élet értelmét illető kérdésekben az ember magánya kozmikus ontológiai tény: „a tudomány meghalt.”⁷⁵ Drámai szituáció.

⁶⁹ Lásd erről Nagy: *Lehet-e tudományos világnézet?* 50-57.o.

⁷⁰ A „Bevezető”-ről a „jogérzet” fogalmára koncentrálna kritikát írt Várnai Sándor (tudományos nihilizmus), és Eszterházy Sándor (anarchizmus teljessége), nem foglalkoztak azonban a tudomány értékmentességének problémájával. Annál többen méltatták és támadták viszont belátásos jogtanát.

⁷¹ Így pl. Székely: *Pikler Gyula*. i.m. 131.o.; Nagy J. Endre: *A reformkor és a kiegyezés: a pozitívizmus recepciója*. In: Magyarország a XX. században/Magyar szociológiatörténet. <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/1187.html>. (2011.07.11)

⁷² Pikler: *Bevezető a jogbölcseletbe*. XV.o.

⁷³ i.m. XXII.o.

⁷⁴ Windelband, Wilhelm: *Die Philosophie im deutschen Geistesleben des XIX. Jahrhunderts*. Fünf Vorlesungen. J.C.B.Mohr, Tübingen, 1909. 119.o.

⁷⁵ Nagy: *Lehet-e tudományos világnézet?* 51.o.

Pikler tehát a naturalisztikus pozitivisták paradigmatához ragaszkodva állítja, hogy a tudomány nem dönthet a végső célok között. Amennyiben fejtegetéseiben itt megállna, úgy állíthatnánk, hogy már jóval Weber előtt a társadalomelmélet speciális területén: a jogszociológiában valóban felfedezte a neutrális, értékmentes szociológiát. Pikler azonban éppen a természettudományos vakhítótól továbbhajtva egy világnézeti-politikailag neutrális jogbölcsélet létrejöttét: a törvényhozás tudományát jósolja meg el. Igaz, pozitivisták alapokon, a jelen törvényszerűségeinek ismeretében képzelettel ezt el az „előrejelzést”, mint következményeket. De akárhogy csűrjük-csavarjuk, a törvényhozás mindig de lege ferenda jellegű: kritikailag viszonyul a fennálló körülményekhez, tehát mindenképp értékelést hordoz magában.

Csak hogy Pikler nem áll a végső célok közötti döntés tudományos lehetetlenségének állításánál, hanem *absztrakt legvégső célként* feltételezi az utilitarizmustól kölcsönzött a *boldogságra* való törekvést: ez minden ember vágyakozásának tárgya. Annak ellenére – fejti ki –, hogy a végső célok között dönteni nem lehet, mégis „egy, legmélyebben fekvő archimédeszi pont, úgy látszik... megmarad, és ez a boldogság utáni általános absztrakt vágy, amelyben mindnyájan megegyezünk. Nem lehet-e bizonyítani, hogy a végső célok, a legmélyebb érzelmek bizonyos elrendezése, szóval egy bizonyos lelki természet biztosítja a lehető legnagyobb boldogságot? És nem lehetne-e az ebből folyó, az ennek megfelelő jogot tehát a helyes, az igaz, a természetjognak nevezni?”⁷⁶

Pikler tehát egyszerre állít két, egymásnak ellentmondó tételt. „Egyszer azt mondja, hogy a tudomány hiába magyarázza az empirikus embernek, hogy jogérzete helytelen végső jogi meggyőződést tartalmaz, másfelől meg azt állítja, hogy az 'ideáltipikus' emberből levezethető természetjogi maximák előbb-utóbb megteszik a hatásukat, az emberek feladják jogérzetük igazságossági értékmércéit, és az objektív, tudományosan felállított boldog ember értékmércéit fogadják el.”⁷⁷

Ezt az ellentmondást Pikler a *Bevezető a jogbölcséletbe* című munkájában még csírájában és ellentmondásosan megfogalmazódó, a későbbiekben *A jog keletkezése és fejlődése* című könyvében részletesen kidolgozott ún. *belátásos jogelmélete* révén látja feloldhatónak.⁷⁸

Felmerül a kérdés: mire jó ez az okoskodás? Van-e ma az értékmentesség módszertani elvének *aktualitása*? Én úgy vélem: van. És mindig is lesz. Mert soha nem szűnik meg a vita

⁷⁶ i.m. 32.o.

⁷⁷Nagy J. Endre: *A reformkor és a kiegyezés: a pozitívizmus recepciója*. In: Magyarország a XX. században/Magyar szociológiatörténet. <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/1187.html>. (2011.07.11)

⁷⁸ A társadalom, az állam, a jog és egyéb intézmények keletkezésére Piklert megelőzően, illetve saját korában alapvetően két nézet alakult ki. Az *ösztonszerűségi iskola* szerint az embereket a „hajlam, ösztön, jogérzet, szellem, népszellem, néptudat” vezeti mintegy önkéntelenül ezek megalkotására (ilyen pl. a történeti iskola). Pikler a *belátásos* elmélet híve, miszerint az jogot, az intézményeket az emberek tudatos, racionális, célszerűségi belátás alapján alkotják, illetve változtatják azokat.

Kiinduló pontja a szükséglet fogalma. Az emberi vágyak, hajlamok két eszméleti állapotból állanak: 1.) a tulajdonképpeni vágyakozó, akarati elemből, ami nem más, mint a vágyban lévő alapszükséglet és 2.) az értelmi (intellektuális) elemből, annak felismeréséből, hogy az alapszükségletek és annak csupán mennyiségi variációinak számító másodlagos szükségletek milyen módon elégíthetők ki. Ez utóbbi a vágyban rejlő ismeret: belátás. Az emberek akkor is belátásosan cselekszenek, még ha nem is tudják vagy tagadják azt. A jog is a józan belátás eredménye (ehelyütt felmerül az észjog(!) gyanúja), kényszerrel biztosított összeműködés másokkal, egyoldalúan az egyik fél vagy kölcsönösen mindkét fél javára. Éppoly tudatos alkotás, mint a család, nemzetiség, törzs, nemzet, állam, büntetés. Az új intézmények minden korban egyesek, az értelmesebbek belátásából származnak, amit a többiek utánoznak. A jog fejlődése az értelmi fejlődés része, az emberi tapasztalatok gyarapodásának terméke.

a tudományok objektivitásáról. a tudományos ismeretek emberi cselekvésre való hatásáról. Különösen nem nagy társadalmi átalakulások során. De ez a problémafelvetés már átmegy az axiológia, a jogpolitika területére.

Pikler szavaival zárva, de paradox módon az erről való gondolkodást és „gondoskodást” nyitva hagyva: *"Minden tágkörű általános néptanításnak egyik célja, hogy a nép ne legyen prédája a tanultabbak önzésének; e szempontból egy kis osztály művelése és az annak részéről való vezetés sohasem pótolhatja a nagy néptömegek általános műveltségét. Az embereknek általános, kivétel nélküli befolyása a törvényhozásra is elsősorban nem azért szükséges, hogy a nagy néptömeg új ismeretekkel, nagyobb bölcsességgel járuljon ahhoz hozzá, hanem azért, hogy mások ismereteinek a saját érdeke ellen való fölhasználását lehetetlenné tegye."*⁷⁹

⁷⁹ Székely: *Pikler Gyula*. 131.o